

حسین تربتی

این شرایط، مسجدی بسیار ساده و با استفاده از مصالحی چون خشت و گل و چوب ساخته شد و با فرار رسیدن فصل گرما، مجوز پهن کردن و بلند نمودن دیوارها و انداختن سایبانی بر سقف مسجد از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اخذ شد.

در سال هفتم هجری به علت توسعه اسلام و افزایش مسلمانان، حضرت دستور توسعه مسجد را داد؛ درحالی که هنوز سقفی برای آن ساخته نشده بود.

پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر اثر گسترش فتوحات مسلمین و

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ابتدای ورود خویش به مدینه، اقدام به ساخت مسجد نمود. ساختن مسجد همزمان بود با فقر و محرومیت و بی سوادی مردم؛ زمانی که جاهلیت هنوز ریشه در افکار مردم داشت و حکومت اسلامی پا نگرفته و از نظر بنیه اقتصادی به شدت ضعیف بود. نه بیت المال و وجود داشت و نه مسلمانان و شخص پیامبر صلی الله علیه و آله از مال و منالی برخوردار بودند. اکثر اصحاب در خانه های انصار مقیم بودند و عده ای نیز در کنار مسجد زندگی می کردند که به «اصحاب الصفة» شهرت یافتند. در

کشورگشایی خلفا و راه یافتن فرهنگ و تمدنهای دیگر و اخذ تجارب، بنیان معماری نوینی در ساخت مساجد براساس نیازها و ضرورتهای زمان با سرعت فوق العاده آغاز شد.^۱

سقف، محراب، مقصوره، گنبد، شبستان، صحن، رواق، مناره، و... اموری است که در این تحولات جدید به بنای مسجد اضافه شد؛ البته ریشه این تحولات گاه ضرورتها، گاه سیاستها و رقابتها و گاه پیشرفت معماری و تمدن اسلامی و زیبایی خواهی بوده است.^۲

علاقه مسلمانان به تعظیم و تقدیس مساجد که منبعث از تأکیدات قرآن کریم و دستورات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و پیشوایان اسلامی مبنی بر «عمران و آبادی مسجد»،^۳ «اخذ زینت در مسجد»،^۴ «رفعت مکانی مسجد»،^۵

«تعظیم شعائر الهی»^۶ و... استوار بوده است، باعث اهتمام بیش از پیش آنان در زیباسازی و مقاوم سازی و هنرنمایی در مساجد گردیده است. بدیهی است که در بستر گسترش تمدن و پیشرفتهای علمی و تکنولوژیهای

مدرن، طبعاً روز به روز مطابق با تحولات و پیشرفتهای زمان، بر شکوفایی و هنرنمایی مساجد مسلمین افزوده شده و می شود و این روند ادامه خواهد یافت تا روزی که آخرین ذخیره الهی، حضرت بقیة الله علیه السلام ظهور نماید.

نگاهی به روایات وارده در این موضوع، ما را با برنامه های حضرت مهدی علیه السلام نسبت به مساجد آشنا می سازد. آنچه از روایات استفاده می شود، به شرح ذیل است:

منع از تخریب مساجد

آن حضرت وقتی قیام می کند، برنامه های خویش را به یاران و اصحاب خود اعلام می دارد و از تک تک آنها تعهد و بیعت می گیرد که طبق دستورات اعلام شده، رفتار

۱. مسجد نهاد عبادت و ستاد ولایت، حسن رهبری، دبیرخانه ستاد عالی مساجد، اول، ۱۳۸۵ ش، ص ۲۸۷.
۲. همان.
۳. توبه/ ۱۸.
۴. اعراف/ ۳۱.
۵. نور/ ۳۶.
۶. حج/ ۳۲.

می خوانیم: ﴿وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِزْوَادًا يَمَنُ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَيُخَلِّفُونَ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا أَلْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ * لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا﴾^۳ و [گروهی از منافقین] کسانی هستند که مسجدی ساختند برای زیان [به مسلمانان] و [تقویت] کفر و تفرقه میان مؤمنان و کمینگاه برای کسی که با خدا و پیامبرش از پیش مبارزه کرده بود و سوگند یاد می کنند که نظری جز نیکی [و خدمت] نداشته ایم؛ اما خداوند گواهی می دهد که آنها دروغگو هستند. [ای پیامبر!] هرگز در آن [مسجد] قیام [و عبادت] نکن!

پس از نزول آیه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عاصم بن عدی عجلانی و مالک بن زحتم سالمی دستور داد که آن مسجد را تخریب کنند.^۴

نمایند و آنان حق تخلف از آن را ندارند. از جمله اموری که بر آن بیعت گرفته می شود، این است که مساجد را در هنگام درگیری نظامی و فتح شهرها و محلات تخریب نکنند؛ لذا هیچ کس به هیچ وجه اجازه ندارد که بدون علت و خودسرانه مسجدی را تخریب کند؛ مگر در مواردی که خود امام صلاح بداند و یا طرحهای توسعه راههای عبور و مرور، چنین امری را ایجاب نماید.

از امیر مؤمنان علی علیه السلام نقل شده است که آن حضرت فرمود: «أَنَّهُ يَأْخُذُ النَّبِيَّةَ عَنْ أَصْحَابِهِ عَلَى أَنْ لَا يُسْرِقُوا وَلَا يَزْنُوا وَلَا يُسَبُّوا مُسْلِمًا... وَلَا يُتَخَرَّبُوا مَسْجِدًا»^۱ به راستی او (مهدی علیه السلام) از یارانش بیعت می گیرد که سرقت نکنند و زنا ننمایند و به مسلمانی دشنام ندهند... و مسجدی را [بدون جهت و دلیل] تخریب نکنند.»

تخریب مساجد ملعونه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به فرمان الهی دست به تخریب مسجد ضرار زد که توسط دوازده نفر^۲ از منافقین ساخته شده بود؛ چنان که در قرآن کریم

۱. منتخب الاثر، لطف الله صافی گلپایگانی، قم، مکتبه الدآوری، هفتم، ص ۴۶۹.
 ۲. جاریه بن عامر با پسرانش، ودیعه، خدام، بجاده، ابو حبیبه، معتب، عباده، و ثعلبه بن حاطب.
 ۳. توبه/۱۰۷-۱۰۸.
 ۴. مجمع البیان، طبرسی، بیروت، دار المعرفه، دوم، ۱۴۰۸ق، ج ۵، ص ۱۱۰.

چون پدید آمد که آن مسجد نبود
 خانه حبیلت بُد و دام یهود
 پس نسبی فرمود کانرا برکنید
 مطرح خاشاک و خاکستر کنید
 صاحب مسجد، چو مسجد قلب بود
 دانه‌ها بر دام ریزی، نیست بود
 بر محک زن کار خود ای مرد کار

تا نسازی مسجد اهل ضرار^۱
 از این رو، این چهار مشخصه در
 ساختن هر مسجدی باشد، در زمان
 حضرت حجّت علیه السلام نیز تخریب
 می‌شود: مسجد سازی با هدف
 ضرر زدن و یا بروز ضرر از جانب
 مسجد به اسلام: «ضراراً»،
 مسجد سازی با هدف ترویج کفر:
 «و کُفراً»، مسجد سازی با هدف
 تفرقه اندازی در میان مؤمنان: «و تَفْرِيقاً
 بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ»، و ساخت مسجد برای
 اعلان جنگ با خدا و رسول خدا صلی الله علیه و آله:
 «وَ اِضْطَادَ اِلْمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ».

مساجدی که بر اساس نیت پلید
 ساخته شده باشد نیز توسط آن
 حضرت تخریب می‌شود.

ابو بصیر از امام باقر علیه السلام نقل کرده
 است که آن حضرت فرمود: «اِذَا قَامَ

الْقَائِمُ سَارَ اِلَى النُّكُوْفَةِ فَهَدَمَ بِهَا اَرْبَعَةَ مَسَاجِدَ
 وَلَمْ يَبْقَ مَسْجِدٌ عَلٰی وَجْهِ الْاَرْضِ لَهٗ شَرْفٌ اِلَّا
 هَدَمَهَا»^۲ هنگامی که قائم علیه السلام قیام کند، به
 کوفه رود و در آنجا چهار^۳ مسجد را
 ویران کند و مسجد کنگره داری در
 روی زمین نباشد، جز آنکه حضرت آن
 را خراب سازد.

در روایت دیگر، ابو بصیر از
 حضرت صادق علیه السلام نقل کرده است که
 آن حضرت فرمود: «اِذَا قَامَ الْقَائِمُ علیه السلام
 دَخَلَ النُّكُوْفَةَ وَاَمَرَ بِهَدْمِ الْمَسَاجِدِ الْاَزْتَعَةِ
 حَتّٰی يَنْبَغَ اَسَاسُهَا وَيَصْبُرُهَا عَرِيشًا كَعَرِيشِ
 مُوسٰى وَيَكُوْنُ الْمَسَاجِدُ كُلُّهَا جُمًا لَا شَرْفَ لَهَا
 كَمَا كَانَ عَلٰی عَهْدِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صلی الله علیه و آله؛ آن‌گاه که
 قائم علیه السلام قیام کند، داخل کوفه شود و

۱. مثنوی معنوی.

۲. الارشاد، شیخ مفید، ترجمه سید هاشم
 رسولی محلاتی، کتابفروشی علمیه اسلامیة،
 ازل، ج ۲، ص ۳۵۹.

۳. مساجد چهارگانه همان مساجد ملعونه
 هستند که با انگیزه شادمانی از شهادت حسین بن
 علی علیه السلام پس از فاجعه کربلا در کوفه بنا نهاده
 شدند. ر.ک: مهدی موعود علیه السلام (ترجمه جلد ۱۳
 بحار الانوار) علی دوانی، دار الکتب الاسلامیة،
 سوم، ص ۱۱۳۴.

۴. مستدرک الوسائل، میرزا حسین نوری،
 تهران، مکتبه الاسلامیة، ج ۳، ص ۱۵۱؛ همان،
 چاپ آل البيت علیهم السلام، ج ۱۷، ص ۱۲۱.

امیر المؤمنین علیه السلام هنگامی که به شهر «حیره»^۲ رسید، فرمود: «يَتَّصِلَنَّ هَذِهِ بِهَذِهِ وَأَوْ مَأْيْتِدِهِ إِلَى الْكُوفَةِ وَالْحِيرَةَ حَتَّى يُبَاعَ الدِّرَاعُ فِيمَا بَيْنَهُمَا بِدَنَائِيرَ وَلَيْبِنِينَ بِالْحِيرَةَ مَسْجِدَ لَهْ خَمْسُمِائَةٍ بَابٍ يُصَلَّى فِيهِ خَلِيفَةُ الْقَائِمِ عليه السلام لِأَنَّ مَسْجِدَ الْكُوفَةِ لَيَضِيقُ عَلَيْهِمْ...»^۳ [روزی برسد که] این به آن وصل شود - و با دستش اشاره به کوفه و حیره کرد - و [چنان مرغوبیت پیدا کند که] یک ذراع زمین آن به چند اشرفی فروخته شود و مسجدی در حیره بنا شود که دارای پانصد درب خواهد بود و نماینده قائم در آن نماز می‌گزارد؛ زیرا مسجد کوفه برای آنها تنگ خواهد بود.»

راوی می‌گوید: من عرض کردم که ای امیر مؤمنان! آیا مسجد کوفه در آن روز گنجایش این همه جمعیت را که می‌فرمایید، دارد؟ فرمود: چهار مسجد برای قائم ساخته می‌شود که مسجد کوفه کوچک‌ترین آنهاست.

۱. الارشاد، ج ۲، ص ۳۶۰.

۲. محلی نزدیک کوفه.

۳. مهدی موعود علیه السلام، ص ۱۱۳۴؛ بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۲۷۴، ح ۱۷۳.

دستور انهدام مساجد چهارگانه را صادر فرماید تا به پایه‌های آنها برسد و آنها را همانند سایبان حضرت موسی علیه السلام قرار می‌دهد و کلیه مساجد، ساده و بدون کنگره خواهند بود؛ آن‌گونه که در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله [ساده و بی‌آرایش] بودند.»

توسعه فیزیکی مساجد

تحول عظیمی که در دوران ظهور مهدی علیه السلام رخ می‌دهد و اسلام جهانگیر و عالمی می‌شود، می‌طلبد که مساجد ساخته شده براساس تقوا و پاکی، بیش از گذشته توسعه یابند؛ چرا که توسعه اسلام و ازدیاد مسلمانان و روی آوردن به مساجد و معنویات چنین امری را به دنبال خواهد داشت.

مفضل بن عمر از امام صادق علیه السلام نقل کرده است که آن حضرت فرمود: «إِذَا قَامَ قَائِمُ آلِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله بَنَى فِي ظَهْرِ الْكُوفَةِ مَسْجِدًا لَهُ أَلْفُ بَابٍ وَأَنْصَلَتْ بُيُوتُ أَهْلِ الْكُوفَةِ بِنَهْرِ كَرْبَلَاءَ»^۱ هنگامی که قائم آل محمد صلی الله علیه و آله قیام نماید، در پشت کوفه مسجدی می‌سازد که دارای هزار در خواهد بود و خانه‌های مردم کوفه به نهر کربلا متصل می‌شود.»

۱. رعایت اصل سادگی در بنا و ساخت مساجد؛
۲. دوری از تجمل‌گرایی و زدودن بدعتها و ظواهر غیر اسلامی؛
۳. احیای ارزشهای اسلامی دوران بعثت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در معماری مساجد؛
۴. توجه به معنویت مساجد و پرهیز از ظاهرآرایی.

مسجد مرکز حکومت و سکونت

هر حکومتی نیاز به مرکز فرمانروایی و دار الاماره دارد که در آنجا به امور کشوری رسیدگی می‌شود. در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله طبق این اصل عمومی، مدینه مرکزیت یافت و مسجد النبی صلی الله علیه و آله به عنوان ستاد فرماندهی آن حضرت قرار گرفت. حضرت مهدی علیه السلام نیز به عنوان آخرین جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله و مصلح جهانی و بنیانگذار حکومت واحد جهانی نیاز به چنین مرکز و تشکیلاتی دارد. از روایات استفاده می‌شود که حضرت مهدی علیه السلام همچون جدش رسول خدا صلی الله علیه و آله از مکه ظهور می‌کند و مانند امیر مؤمنان علی علیه السلام کوفه را مقرّ

مسجد فعلی کوفه و دو مسجد دیگر در آن روز در این دو طرف کوفه واقع است - و با دست مبارک اشاره به نهر اهل بصره و کوفه و نجف کرد.»

تغییرات در مسجد الحرام و مسجد النبی صلی الله علیه و آله

در طول تاریخ دستهای غیر معصوم در اطراف مکه و مسجد الحرام و همین‌طور در مسجد النبی صلی الله علیه و آله تغییراتی به وجود آورده‌اند که یقیناً برخی از آنها مرضی معصومان علیهم السلام و نبی مکرم نیست. در عهد ظهور، این دو مسجد مهم و با عظمت به حالت اولیه دوران پیامبر صلی الله علیه و آله بر خواهند گشت.

همانطور که در حدیثی از امام صادق علیه السلام نقل کردیم، هنگام قیام قائم علیه السلام کلیه مساجد، ساده و بدون کنگره؛ آن‌گونه که در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، تغییر شکل داده می‌شود. اطلاق این روایت شامل مسجد الحرام و مسجد النبی صلی الله علیه و آله نیز می‌گردد.

از آنچه گفته شد، می‌توان به دست آورد که سیمای مساجد در عصر ظهور این‌گونه خواهد بود:

وَعِيَالِهِ قُلْتُ يَكُونُ مَنزِلَهُ جُعِلَتْ فِذَاكَ قَالَ نَعَمْ
كَانَ فِيهِ مَنزِلٌ إِذْ رَسَّ وَكَانَ مَنزِلَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ
الرَّحْمَنِ وَمَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا وَقَدْ صَلَّى فِيهِ
وَفِيهِ مَسْكَنُ الْخَضِرِ^۳؛ گویا من فرود آمدن
قائم را با خانواده‌اش در مسجد سهله
می‌نگرم. گفتم: فدایت شوم! آیا آنجا
اقامتگاه او می‌شود؟ فرمود: بلی، در آن
مسجد اقامتگاه ادریس علیه السلام و ابراهیم
خلیل الرحمان علیه السلام نیز بوده و خداوند
هیچ پیامبری را مبعوث نکرده، مگر
اینکه در آن مسجد نماز گزارده است.
همچنین سکونتگاه خضر علیه السلام در آن است.»
و در جای دیگر، حضرت
صادق علیه السلام وقتی اسم از مسجد سهله
برده شد، فرمود: «أَمَا أَنَّهُ مَنزِلٌ ضَاحِحِنَا إِذَا
قَدِمَ بِأَهْلِهِ^۴؛ همانا آن مسجد منزل
صاحب ما [حضرت مهدی علیه السلام] است،
آن‌گاه که با خاندانش بیاید.»

مسجد دانشگاه علوم قرآن

مسجد در دوران خاتم

حکومت خویش قرار می‌دهد و
مسجد کوفه را دار الاماره خویش و
مسجد سهله را محل سکونت خود
قرار می‌دهد.

در مورد مقرّ حکومت آن
حضرت، امام صادق علیه السلام فرمود: «ذَا رَأَى
مَلِكِي الْكُوفَةِ وَمَجْلِسَ حُكْمِهِ جَامِعَهَا وَيَبْتَ
مَالِهِ وَمَقَسَمُ غَنَائِمِ الْمُسْلِمِينَ مَسْجِدُ
السَّهْلَةِ^۱؛ مقرّ سلطنت وی شهر کوفه
است و محل حکومتش مسجد جامع
کوفه و بیت المالش و محل تقسیم
غنایم مسلمین، مسجد سهله است.»

و در جای دیگر فرمود: «كَيْفَ أَنْتُمْ
لَوْ ضَرَبَ أَصْحَابُ الْقَائِمِ الْفَسَاطِيطَ فِي
مَسْجِدِ الْكُوفَانِ ثُمَّ يَخْرُجُ إِلَيْهِمُ الْمِثَالُ
مُسْتَأْنَفٌ أَمْرٍ جَدِيدٍ عَلَى الْعَرَبِ شَدِيدٍ^۲؛
چگونه خواهید بود زمانی که اصحاب قائم
خیمه‌ها در مسجد کوفه برافرازند آن‌گاه
فرمان کاملاً جدیدی برای آنها صادر شود
[که انجام آن] بر عرب بسیار دشوار باشد.»
اما در مورد سکونت آن حضرت

در مسجد سهله نیز روایات فراوانی
وارد شده است که از جمله ابو بصیر
می‌گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: «كَأَنِّي
أَرَى نُزُولَ الْقَائِمِ فِي مَسْجِدِ السَّهْلَةِ بِأَهْلِهِ

۱. مهدی موعود علیه السلام، ص ۱۱۵۹؛ بحار الانوار،

ج ۵۳، ص ۱۱.

۲. بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۳۶۵.

۳. همان، ص ۳۷۶.

۴. الارشاد، ج ۲، ص ۳۵۵.

در دوران خاتم اوصیاء حضرت مهدی علیه السلام نیز مسجد، مرکز و دانشگاه علوم اسلامی، مخصوصاً علوم قرآنی می‌شود. در این زمینه، روایات فراوانی داریم که به یک نمونه اشاره می‌شود:

علی علیه السلام فرمود: «كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى شِيعَتِنَا بِمَسْجِدِ الْكُوفَةِ وَقَدْ ضَرَبُوا الْفَسَاطِيطَ يُعَلِّمُونَ النَّاسَ الْقُرْآنَ كَمَا أَنْزَلَ، أَكُوبِي شِيعِيَانِمَانِ رَا
در مسجد کوفه می‌بینم که چادرهایی زده‌اند و قرآن را آن‌چنان‌که نازل شده، به مردم می‌آموزند.»

از آنچه گفته شد، به دست آمد که در عصر ظهور، تحولات وسیعی در مساجد ایجاد می‌شود؛ از یک طرف، با بدعتها و خرافات در مساجد برخورد می‌شود و مساجد ضرارگونه تخریب می‌شوند و از طرف دیگر، مساجد توسعه فیزیکی یافته و بر معنویات آن افزوده شده، تبدیل به مراکز تعلیم و تعلّم و دانشگاه علوم قرآنی می‌شوند. مسجد کوفه نیز به عنوان مقرّ حکومت حضرت مهدی علیه السلام و مسجد سهله به عنوان محل سکونت او و عائله‌اش انتخاب می‌شود.

در عصر ظهور، تحولات وسیعی در مساجد ایجاد می‌شود؛ از یک طرف، با بدعتها و خرافات در مساجد برخورد می‌شود و مساجد ضرارگونه تخریب می‌شوند و از طرف دیگر، مساجد توسعه فیزیکی یافته و بر معنویات آن افزوده شده، تبدیل به مراکز تعلیم و تعلّم و دانشگاه علوم قرآنی می‌شوند

پیامبران علیهم السلام بنیانگذاری شد. از همان آغاز فقط محل عبادت نبود؛ بلکه در آنجا به امور اجتماعی، سیاسی و نظامی نیز رسیدگی می‌شد و از همه مهم‌تر مرکز آموزش و تعلیم علوم دینی و قرآنی بود.